

I

Un cop enllestida la batalla de l'Ebre (batalla que va començar el dia de Sant Jaume de 1938, a la matinada, i que va finalitzar a mitjan novembre del mateix any), les forces republicanes que defensaven Catalunya, malgrat no haver protagonitzat una desbandada (el retorn a la vora esquerra de l'Ebre va ser realitzat amb ordre i esglaonadament), es trobaven en unes condicions molt precàries.

Les forces nacionals també havien sofert un gran desgast, tant d'homes com de material, però la seva situació, en tots els aspectes, era molt més satisfactòria.

A la zona republicana es patia d'una falta d'aliments gravíssima (falta d'aliments que havia estat constant —i cada cop més accentuada— en el curs de tota la guerra) i el material de què es disposava, a més de ser escàs, era en general poc útil a causa de l'ús excessiu que se n'havia fet i era pràcticament impossible de renovar tant pel bloqueig a què estava sotmesa, la zona republicana, com per la situació internacional, totalment adversa. Quant al factor home, el panorama no oferia pas més esperances. Les lleves afectaven gent ja d'una certa edat, o sigui amb lligams familiars molt sòlids i, com a conseqüència, amb poc esperit de lluita, o bé gent molt jove i, per tant, inexperta. També s'havien incorporat a les files republicanes desertors, emboscats i homes que més o menys ostensiblement havien anat defugint

les primeres línies... Recordem que ja en plena batalla de l'Ebre la falta d'homes constituïa un problema. «La rapidesa amb què havíem hagut de reorganitzar la nostra divisió —explica Julián Henríquez Caubín en la seva documentada obra sobre aquella batalla— es va trobar amb l'inconvenient ja conegut de la falta de reclutes. A la nostra base d'instrucció havien arribat aquells dies uns 2.500 homes els contingents dels quals els formaven ex-presoners, desertors indultats i un bon nombre de reclutes procedents de les lleves del 1905 i anteriors.»

Al costat nacional, com hem dit, la situació ofería aspectes totalment distints.

La continuïtat del territori que dominaven els nacionals els permetia traslladar homes d'altres fronts amb facilitat, els aliments no escassejaven i, pel que fa al material de guerra, aquest els arribava sense pràcticament limitacions gràcies a l'ajut decidit que rebien d'Alemanya i d'Itàlia, el qual contrastava amb les dificultats amb què, com ja hem assenyalat, s'enfrontaven les autoritats republicanes.

No és estrany, doncs, que poc abans de desencadenar-se l'ofensiva de Catalunya, el material que posseïen uns i altres oferís, tant pel que fa a qualitat com pel que fa a quantitat, notables diferències.

En relació amb la qualitat cal recordar que ja a l'Ebre Henríquez Caubín es planyia, ben sovint, del mal estat en què es trobaven, les peces d'artilleria de què disposava.

«En total —explica en un determinat moment— disposàvem de 43 peces d'artilleria, però prevèiem que aproximadament unes dotze o quinze quedarien inútils al cap de trenta o seixanta minuts d'actuació, atès l'estat en què es trobaven.» I ja més avançada la batalla, continua: «La nostra artilleria no va deixar ni un sol moment de disparar, si bé la de la nostra divisió molt més

feblement, ja que constantment es continuaven enviant peces cap als tallers de la reraguarda, on havien de ser reparades. Amb prou feines si ens quedaven, al capvespre, una dotzena de peces, tot i que per aquella mateixa nit s'esperava l'arribada d'altres canons, que, enviats el dia anterior, estaven en condicions de servir novament.»

I no puc resistir de reproduir un fragment dramàtic del llibre *Yo fui piloto de caza rojo*, de Francisco Tarazona. «En retornar del darrer servei —escriu— l'ordre que temia des de feia temps, ha arribat. Hem d'evitar el combat amb els caces enemics. La situació en el front de l'Ebre i la impossibilitat d'adquirir material a l'estranger ho exigeixen. Només podem atacar els bombarders. Contra els caces combatrem quan sigui inevitable o quan ens ho ordenin expressament. La cosa pitjor de tot plegat és l'aspecte desmoralitzador de la mesura. És la jugada sàvia d'una partida gairebé perduda. Ens trobem igual que en aquella “illa del nord”, a Astúries; com hem estat sempre, pidolant avions, metralladores, tancs, pidolant somriures a la Cambra dels Comuns, pidolant una salutació per al nostre ambaixador. Amb l'esquena contra la paret i amb el delit de lluitar, intacte.»

I, encara, és interessant llegir el que explica el general Rojo a *¡Alerta los pueblos!*, quan es refereix a la imminent ofensiva de Catalunya que estaven a punt d'emprendre els «nacionals».

«Resumint les dades estadístiques precedents podem dir —explica Rojo— que l'exèrcit republicà anava a iniciar les operacions amb un total efectiu de 220.000 homes, dels quals solament 140.000 corresponien a les Brigades Mixtes; 250 peces d'artilleria, 40 tancs i 80 blindats, 46 peces d'artilleria de la DCA, 80 avions de caça i 26 aparells de bombardeig. A l'oposició calculàvem a l'enemic un efectiu comprès entre 320.000 i 340.000 homes, 800 peces d'artilleria, 200 a 300 tancs, 80 a 100 peces

d'artilleria de la DCA i un nombre d'avions comprès entre 500 i 600.»

Naturalment, aquesta diferència tan considerable ha estat posada en dubte més d'una vegada, sobretot per part dels comentaristes pro nacionals. Tanmateix, i sense negar possibles exageracions, és indubtable que, per lògica, les tropes nacionals (ja hem explicat els motius, que no cal repetir) havien de disposar d'un armament molt superior, en nombre i en qualitat, i que les tropes republicanes (per motius també ja exposats) havien de sofrir d'una manca de recursos de tota mena veritablement dramàtica.

Al capdavant, si la realitat hagués estat una altra, ¿l'ofensiva nacional no s'hauria preparat amb moltes més reserves?

És interessant reproduir el que sobre aquest particular va escriure Julián Zugazagoitia a *Guerra y vicisitudes de los españoles*.

«L'ofensiva que preparaven els facciosos per treure's de damunt la hipoteca que els havíem imposat a l'Ebre —explica— no requeria, a criteri de l'alt comandament rebel, ni secret ni misteri de cap mena. Va faltar poc perquè els seus periòdics avancesin les direccions dels atacs i els recursos, en homes i material, que volien fer entrar en joc. No conec cap més cas en què s'hagi tractat l'adversari amb més menyspreu. La publicitat que es donava a l'ofensiva ja era, per ella mateixa, intimidant.»

Diu J. C.:

«...perquè a casa sempre havíem estat d'esquerra. A casa sempre llegíem *La Humanitat*, que era el diari de l'Esquerra Republicana de Catalunya. I bé, van cridar la meua lleva, la del quaranta-u (això va ser a l'abril del trenta-vuit), i el pare: “Tu res, tu entraràs a la sots-secretaria d'Armament (que era a l'Exposició) i encara que no podràs conduir, perquè només tens disset anys, de

moment rentaràs cotxes i després...” Però jo, res, que no, que el meu germà era al front (se n’havia anat voluntari el dia 20 de juliol) i que jo volia fer com ell... I, sí, sí, vaig agafar el tren i cap amunt! Primer a Gavà, on vam ser quatre dies fent unes pràctiques, després cap a Balaguer, on ens van donar l’uniforme i tota l’enderga i... cap a la 60 Divisió. Amb la boina amb un escut de Catalunya, sense adonar-me que aquella divisió era comunista i que... Perquè el capità, que era de Valls (sempre recordaré que es deia Antoni Domènech), em parlava en castellà... Ell parlant-me en castellà i jo parlant-li en català, tu. I em va dir que em parlava en castellà perquè res de regionalismes i coses d’aquestes... El comunisme volia una nació sencera... Centralisme, amb unes ramificacions una mica autònomes, però una sola llengua, perquè això enforteix més l’Estat, eh? I el comissari també era català i també parlava en castellà... Mira, a mi, al primer combat em va començar a caure la bena dels ulls. Hi vam entrar, en combat, el maig, em sembla. Amb unes arengues que ens feia l’oficialitat... I jo content, tu. “Perquè, ara —ens deien—, no haureu ni de baixar dels camions!” I jo m’ho creia... “I trobareu el tabac que vulgueu, a carretades...” I jo content... I entro a la pallissa on dormíem i em trobo els altres quatre companys plorant. “I tu estàs content —em van dir—. Però que no saps que anem a entrar en combat?” I jo: “Sí, però ara els farem córrer.” I ells: “Que ets un inconscient, que no veuràs més els teus pares, que si et passa alguna cosa, ells...” “Però ara que tenim ocasió de fer-los córrer! —replícava jo—. ¿Amb aquesta moral aneu a la guerra?” I vam entrar en combat i quan vaig veure tot allò... Perquè, escolta, era esgarriós, tu... Quan veies tot aquell jovent (disset i divuit anys, teníem) cantant, però cantant amb força l’himne de l’Exèrcit Popular! I anàvem caient i encara: “Amunt, continueu, endavant!” Jo crec que els feixistes, de moment, van fúmer el camp esverats. I quan arribem allà dalt, a una cota de res, la com-

panyia havia quedat reduïda a la meitat... I ells, els feixistes, a cada tret en feien caure quatre, eh? Perquè pujàvem cantant, de qualsevol manera... I aquell capità de Valls i el comissari: “*¡Adelante, Viva la República, arriba!*” I jo (fixa’t quina bona fe!), va caure un company davant meu i, en comptes d’ajudar-lo, li vaig agafar l’arma perquè no se n’apoderessin els feixistes... I quan som dalt d’aquella muntanyeta no hi havia ni ordre ni concert i ens venien els trets de tot arreu. Perquè la vam haver d’abandonar, eh? A dalt només érem un tinent i quatre soldats. Una odissea, tu... I l’endemà, quan em vaig despertar... Perquè a Infanteria, quan entraves en combat, et feien deixar tot el que tenies, tota la roba, i et deien: “Quan torneu ja ho recollireu...” I l’endemà, com et dic, sobrava de tot. Plats, qualsevol cosa... I jo vaig dir al capità: “¿I els tancs de cinquanta tones, russos, que havien d’arribar i allò que ens asseguraven que no ens caldria baixar dels camions i que continuaríem endavant?” “El que has de fer tu —em va respondre— és obeir, perquè em sembla que no ets gaire bon republicà...” “Nosaltres anàvem amb una canya —vaig replicar jo— i ells...” Em van fer anar a enterrar morts, castigat. I llavors ja vaig començar a creure que aquella guerra no la podíem guanyar. Hi havia (almenys a la nostra divisió) una diferència tan gran, en armament... La nostra divisió només tenia... Si cada companyia, posem per cas, era de cent deu homes, doncs només es disposava de tres fusells metralladors. Fusells metralladors, txecs, nous, això sí, perquè abans de començar ens van donar armament nou de trinca. Però he dit fusells metralladors, de metralladora no en teníem cap. I escolta, tu... Veies que tu disparaves un tret i encara et deien: “*Rojillo, ¡no tires porque si tiras te vamos a disparar veinte morterazos!*” No podia ser, no podia ser... I el que et deia abans: jo me’n vaig anar amb la idea de Catalunya, de Catalunya... I allà només hi havia la bandera comunista (en aquella divisió) i al capità li parlaves en català i res-

ponia en castellà... Entre això i totes les altres coses... Jo ja ho vaig dir: “Això és una guerra inútil, és matar la gent perquè sí. No crec que la perdem, això no, perquè tantes vides sacrificades no es poden deixar de banda així com així, però s’acabarà amb un pacte...” Perquè sense aviació, amb quatre canonets... Pensa que ells feien unes barreres de pronòstic. Jo que vaig estar a l’Ebre... Però jo vaig tenir sort, a l’Ebre. Vaig estar a la zona que va de Faió a la Pobla de Massalua i aquell sector va ser més aviat tranquil. Però cap a Camposines, cap a Vilalba, a Cavalls, a Pàndols... Allò va ser el caos. Allò va ser: “Tu ens vols treure, però jo no surto, i tu no vols sortir, doncs te’n trauré.” I si es va aguantar tant va ser perquè allí hi havia els internacionals i en Líster i tots aquests, que eren molt cabuts. I tenien més bon material, perquè eren brigades de xoc. Si em va perjudicar parlar massa clar, com solc fer sempre? Doncs, sí... Mira, quan es va acabar l’atac de Balaguer de què t’he parlat, ens van dur, mig desfets, a la rereguarda. Ens van dur a uns poblets que es diuen Bellmunt, Montgai... Allà es van dedicar a refer la divisió. O sigui que van venir reclutes nous que vam anar a buscar a Tàrraga i vam anar omplint els buits, no tots. I un dia ens van dir que ens preparéssim, que al matí següent havíem de sortir. Tots: “Apa, al front, al front altra vegada...” Ningú no sabia res. Ens van dur cap a Artesa de Segre, en camions, però a partir d’Artesa ens van fer anar a peu. De nit, caminant, caminant... “Silenci, compte, no fumeu...” I sense menjar. Resulta que els qui l’havien de portar s’havien extraviat i no ens trobaven. Jo sense teca ja em veia perdut. I com que no veia clar per què lluitàvem... Caminant de nit, en filera índia, sense lluna, per un lloc molt escabrosos... I com que no veus res, ensopegues, i et claves trompada contra el fusell del qui va al davant... I jo cagant-me en en Negrín i en tot, tu. Al final, com que era dels últims de la companyia, se m’acosta el tinent, ens aturem, ens quedem sols, es treu la pistola, me la clava aquí, al

pit, i em diu: “Tu, que ja en tinc els collons plens. O calles o et mato.” Quan em vaig veure aquesta arma aquí... “Prou, s’ha acabat de parlar d’aquesta manera...” I si em clava un tret... Perquè jo, allà... Un soldat no ho pot fer, això. I com que ja em coneixien... Bé, al cap de tres o quatre dies ens van carregar en camions. I cap a Reus, cap a Falset... Vam passar el riu, pel pont que ja havien muntat els pontoners, i ens van portar, per Riba-roja i Ascó, fins a prop de Faió. Però Faió era dels feixistes i nosaltres vam quedar en aquest cantó del Matarranya. A l’altra banda hi havia el túnel del tren (perquè Faió queda —o quedava, ara ho han inundat— a l’altra banda de muntanya) i en aquest cantó d’aquí hi havia fortificacions. Però no de llavors, sinó d’abans. Que no sé qui em va dir que l’any trenta-u o trenta-dos ja van començar a fortificar-ho. Perquè la banda d’aquí, és Catalunya i l’altra banda ja és Aragó... Dius que et sembla saber que eren fortificacions fetes amb previsió, però fetes després del trenta-sis? Potser sí, no ho sé. El cas és que quan nosaltres vam arribar allà, hi eren. Per cert que el lloc on vaig passar més por, durant tota la guerra, va ser davant la Pobla de Massaluca. Nosaltres fèiem el servei d’escolta, o sigui servei de vigilància fora de línies. D’aquesta manera, si els altres volien atacar, tu, que estàs allà només amb dues o tres bombes de mà, avises. I aquella nit el caporal pregunta: “Bé, s’ha d’anar a fer el servei d’escolta, qui hi va?” I un altre xicot: “Ja hi aniré jo.” “Bé —va dir el caporal—, vés-hi fins a les dotze, que ja et rellevarem.” Això devia ser a últims de juliol o a primers d’agost. I al cap d’una estona tiren tres o quatre projectils de morter i aquest xicot salta, ve i: “Correu, correu, que m’han ferit!” Llavors el caporal em diu: “Doncs, ara hi has d’anar tu...” “Bé —vaig fer jo—, però sobretot, feu-me sortir així que es faci de dia. Perquè aquesta gent estan a l’aguait i si veuen que em moc, em fregiran.” Vaig passar una por... Perquè, és clar, en aquests fronts estàtics encara que no hi passi res,

a la nit, només que per fer acte de presència, de tant en tant: “ta-ta-ta...”, fan una passada de metralladora. I al cap d’una estona, pum! un projectil de morter. Ho fan perquè t’adonis que estan a l’aguait. Recordo que en aquella època el campanar de la Pobla de Massaluca tocava les hores i les mitges hores. Ara no. Hi vaig anar darrerament i vaig adonar-me que només toquen les hores... Però, tota la nit, amb aquella tensió! Després va anar clarejant, no em venien a rellevar... Fins que va ser de dia i, escolta!, vaig pujar a les nostres posicions com una rata... Per cert, que vaig voler reveure-ho, tot allò. I un dia (ara deu fer dos o tres estius) hi vaig anar amb la sogra, el fill i la dona. O sigui que cap a Gandesa, a dinar, i a la tarda, per aquella carretera que tot són revolts i més revolts, vaig anar a buscar el túnel de Faió. Quan vaig arribar al lloc on havíem estat, hi havia una quietud, una tranquil·litat... Els ocells cantaven i jo pensava: “Aquí on tanta gent va morir!” Vaig tenir un moment de recolliment, oi? Després vam anar a la Pobla de Massaluca. Vam anar fins al cementiri, vaig deixar el cotxe sota una figuera (devia ser el setembre, perquè hi havia figues) i, mentre la dona s’entretenia collint-ne, jo, amb el meu fill, em vaig orientar. Em vaig situar a la paret del cementiri i de cara on jo havia estat quan allò era front. Jo em creia que hi havia d’haver una muntanya alta, davant meu, però no la veia, no veia cap cota alta. Hi havia de ser... Jo que dic: “Tirem recte, a través d’aquesta vinya.” I sí, seguim en línia recta i, plam!, trobem la trinxera, encara hi és... Es veu que els pagesos, quan llauren, amb la màquina no amb els animals, hi passen arran, però com que està damunt el marge mateix, no arriben a tocar-la. Està mig colgada, és clar, i plena de bardisses, però encara vaig trobar els clots on dormíem i els forats on posàvem les bombes de mà. Vaig dir al meu fill: “Aquí és on el teu pare va passar tanta por.” Mira si en vaig passar, de por, que com que em recordava d’allò que diuen “que va passar tanta por que se li van

tornar els cabells blancs”, l’endemà al matí em vaig mirar al mirall per veure si allò m’havia passat a mi. Perquè jo, de valent, no ho he estat mai. I quan demanaven voluntaris mai no em presentava. I ca! I menys per una cosa que jo donava per perduda... Després de la Pobla de Massaluca ens van portar a Camp-redó, on vam formar línia. Aquest poblet és a la ribera de l’Ebre, més avall de Tortosa. Allà, els feixistes estaven a l’altre costat, a Santa Bàrbara, i nosaltres a la banda d’aquí. Camp-redó estava abandonat, perquè es troba arran de riu, però els pagesos, de dia, hi anaven a treballar. Els altres els veien, però no els molestaven. De tota manera, a la nit cridaven: “*trabajad, trabajad, que la cosecha será para nosotros...*” Fa relativament poc que també vaig anar a un altre punt on em van destinar durant la guerra. A Preixens, prop de Balaguer. També volia tornar a veure’l. Però no era un lloc solitari com l’Ebre. Hi ha masies, molts pagesos... Vaig pensar: “Aquesta gent es pensaran qui sap què, aquí no trobaré res.” A nosaltres, de la Pobla de Massaluca ens en van treure potser un mes abans de la retirada general. Un mes abans... Devia ser el setembre. Ho dic perquè recordo que encara ens vam banyar a l’Ebre. Ens van evacuar perquè vam agafar malures. Sarna, per exemple. Com que no hi havia aigua... Has de pensar que com que feia molta calor i fins i tots les basses que fan els pagesos per conservar l’aigua s’havien assecat, agafàvem el mocador hi fèiem com una mena de mamella que omplíem de fang i, esprement-la, ens bevíem les gotes que en trèiem! Teníem sarna (no cal parlar dels paràsits que dúiem), molts patíem de descomposició intestinal... Pensa que quan vam travessar l’Ebre ens donaven un got d’aigua per a tot el dia... Ens la pujaven, l’aigua. ¿Tu recordes aquells carros que feien servir per regar els arbres, a Barcelona? Doncs, ens la pujaven amb aquells carros. Després ens van augmentar una mica la ració... A Camp-redó vam fer línia fins cap allà el 14 o el 15 de desembre. Abans, ja ho saps, es va produir la

retirada a la banda esquerra del riu i tot va quedar com abans. Allà estava molt perjudicat. Tortosa estava totalment abandonada. Els soldats entraven a tot arreu. A les cases que havien rebut l'acció de les bombes i a les altres. Estava, com et dic, tot abandonat. Com a Camp-redó, com a altres llocs... A mi em van ferir d'aquesta cama, a l'Ebre. Però no et deixaven tranquil, tu. Els feia falta gent. Com que llavors ja havien marxat els Internacionals (ho van fer només per demostrar bona voluntat a les altres nacions i perquè els feixistes fessin el mateix, però aquests se'n van fúmer) encara anàvem més justos. Quan em van ferir de la cama, em van traslladar a un hospital de campanya que hi havia a l'Hospitalet de l'Infant. N'hi havia un, allà, d'internacional, txec, dels que havien de marxar i un dia me'l vaig trobar plorant. "Però, què et passa?", li vaig preguntar. I ell: "*Yo aquí luchar contra el fascismo con armas mano y allí no. Checoslovaquia!: cárcel, cárcel...*" I plorava perquè el treien, tu. En canvi, un altre, un capità que havíem tingut a la Carles Marx, deia: "*Me voy sin ninguna herida, me voy, me voy...*" Se n'anava la mar de content, aquell... Vaig agafar el paludisme, a l'Ebre... És clar, tot el sant dia voltat de mosquits, picades... A mitjan desembre ens van portar altra vegada cap al costat de Balaguer. Ens van dur a Castellserà. I després ens van portar cap a Bellmunt, a fer línia. I el dia u de gener del trenta-nou van començar l'ofensiva. Vam aguantar, només, dos o tres dies. Però allò era espantós, eh? Començava a tirar l'artilleria a les set del matí i no parava fins als volts de les cinc, que és quan es comença a pondre el sol en aquesta època de l'any. I pensa que les bateries dels republicans eren de tres canons, però les dels nacionals eren de quatre. I en aquell front tenien muntades vint bateries. O sigui que tirava la primera —"pam, pam, pam, pam"— i després la segona i, quan acabava l'última, hi tornava la primera... I "bu, bu, bu, buuu...!" I tu pensaves: "Ara volem, ara volem..." Es va resistir, com t'he

dit, tres dies, només. Devia ser el dos de gener... Llavors jo era caporal de l'esquadra de fusells metralladors. Doncs, aquest dia va caure un projectil de morter al forat on érem. Perquè no érem en una trinxera, allò eren fragments de trinxera: no s'havia pogut acabar de construir. Dels quatre que érem em vam quedar dos, els altres dos els van ferir. Jo, i l'altre, com que estàvem en un recolze, ens vam salvar. Un dels que van ferir era de Bellver de Cerdanya i l'altre d'un poblet, també de la Cerdanya, que es diu Ger. Aquest de Ger es deia Antoni. El van ferir de l'esquena. "Català, que m'han ferit, català, que m'han ferit..." I jo: "No cridis, no cridis, que si crides això volarà!" Perquè quan tiren els morters, allà on cau un projectil n'hi tiren tants com els ve de gust. L'artilleria és diferent. Com que té retrocés, poc o molt es desplaça. Els morters, com que no es mouen, tornen a tirar al mateix lloc... Bé, aquells nois els van evacuar. I quan es va acabar la guerra i vaig sortir de l'hospital, vaig escriure a casa seva. Aquests de Ger em van contestar i em pregaven, sobretot, que els digués on era el seu fill, perquè no n'havien sabut mai més res. Jo suposo que, a causa de la ferida, no el van poder operar a temps. Devia agafar una infecció i es va morir. Que, de fet, no era ben bé de Ger, sinó d'un poblet situat més amunt, encara... Un llogarret situat més cap a la frontera... I del de Bellver, no en vaig saber res tampoc. Un dia que hi vaig passar amb el cotxe, m'hi vaig aturar a preguntar, però a la fonda em van dir que no sabien qui era. "En va morir tanta, de gent, aquí!", em van dir. A Ger, no m'hi vaig arribar, perquè em va semblar que havia de ser molt dolorós presentar-me a una casa on se'ls havia mort un fill a la guerra ja feia més de vint anys... Recordo que abans de començar aquesta ofensiva, el capità aquell, aquell capità que no em podia veure i que em parlava en castellà, va venir de bon matí, abans no comencés a tirar l'artilleria, i em va dir: "Català, quan s'acabi aquesta ofensiva dels feixistes, em recordaré de tu i t'ascendiré."

I jo li vaig respondre: “No, no cal, però ara sí que pot veure qui és, aquí, el feixista...” Perquè pensa que quan van ferir aquells dos xicots, me’n van dur dos més i a la nit següent ja havien desaparegut: es van passar. “Ara pot veure qui és el feixista. Jo —vaig dir— crec que la guerra està perduda, però jo no em passaré. A mi em mataran aquí, però jo no em mouré. Perquè jo tinc tots els meus en aquest costat. I el poc que em queda és Catalunya i el meu germà també lluita aquí i és voluntari des del primer dia...” I l’últim dia que resistíem, a mig matí, ve el seu assistent i... Perquè nosaltres érem en una muntanyeta així i els “nacionals” eren al davant, amb una bandera monàrquica clavada al cim d’un turó (perquè ells no s’amagaven: sabien que tenien la superioritat), o sigui que nosaltres estàvem situats una mica abans de la carena, perquè damunt de la carena tot et cau a sobre i, més endavant, no és tan arriscat. I ve l’assistent i ens diu: “Català, retrocediu, ràpid...” I jo vaig fer: “Però, com hem de marxar d’aquí, amb aquesta pluja de projectils...?” Perquè jo ja feia una estona que m’adonava que l’artilleria tirava darrere nostre... I és que ells ja veien que nosaltres ens anàvem retirant i nosaltres ho havíem de fer a última hora perquè, dins la modèstia del nostre material, els manteníem a ratlla. Jo, quan veia que els “nacionals” sortien de la seva trinxera, deia: “Tira, nano!” I ell: “Pa, pa, pa, pa, pa...” I els “nacionals”: “Bum!”, altre cop amagats. Mentre no vinguessin els tancs, nosaltres podíem aguantar... I l’assistent em va dir que ens retiréssim i ja no em va escoltar, va desaparèixer de seguida. I llavors jo: “Nois, agafem els trastos i amunt!” “Però, com hem de sortir, Català?” “Res, hem de marxar sigui com sigui.” Sortim, pugem, i quan som a dalt veig, darrera nostre, a uns quatre quilometres de distància, una barrera de foc. Els “nacionals” tiraven allà per tallar la retirada. “Això hem de passar?”, vaig fer jo. Perquè els nostres ja eren a l’altre costat, ja no els vèiem... “No podrem...”, vaig pensar.

Però res, a córrer! Tots quatre en fila índia. Però ja quan, com aquell que diu, agafàvem la companyia... Impossible, no es podia travessar. Ni fent ziga-zagues, ni... Perquè “zim, zim, zim...” I allà vam caure tots quatre. Jo vaig sentir una gran trompada a la cama. Com si la cama... No sé quina sensació produeix que t'arrenquin una cama, no ho sé. Es veu que em van tocar l'os, directament, i la batzegada em va repercutir a tot el cos. La primera cosa que vaig fer, va ser mirar enlaire. Però després em vaig veure la cama a lloc. Llavors, saltant amb una sola pota, em vaig llençar dins un d'aquests solcs que fan els pagesos per regar els camps. Vaig cridar els sanitaris. Però un oficial va fer: “Deixeu-lo, deixeu-lo, correu, correu...” Per sort, darrere en venien uns altres i em van portar a una masia que hi havia al mig d'aquells plans. Però allò volava... I el metge deia: “Vinga, vinga, sortim tots d'aquí...” Llavors a mi i a un altre ens van posar en unes lliteres, ens van carregar en un carro i ens van evacuar. Ens duïen cap a Montgai, on ens havia de recollir l'ambulància, però abans d'arribar-hi un va dir: “Aquest noi d'aquí ja el podeu treure, és mort.” Era el que anava al meu costat. El van deixar a la cuneta... A Montgai ens van fer la primera cura d'urgència, ens van posar unes injeccions... I després ens van portar fins a Cervera, on hi havia el tren hospital i amb el tren hospital ens van portar fins a Barcelona. Això era el dia 4 de gener. I al mateix 4 de gener, a la nit, ingressava a l'hospital del carrer de Tallers. Allà em van fer tres operacions. Tres operacions fetes per metges bons... Bé, llavors eren molt més joves, és clar: ara són eminències... Recordo que teníem una infermera que es deia... “*No sé què*” Bienvenida. I aquesta, quan van entrar els “nacionals”, va morir afusellada. La van matar perquè en aquella època van editar un llibre on ella declarava que per a la República donaria fins l'última gota de sang... A l'hospital van entrar les tropes de Navarra. “Ara entren els feixistes!”, van dir. I, és clar, allò era ple

de ferits. I tots espantats... Va entrar un oficial, un tinent, em sembla, i ens va dir: *“No se preocupen, que no les va a suceder nada. Quietos, quietos, que no les va a suceder nada...”* I van deixar una guàrdia de requetès. Després la cosa va canviar. Perquè després ja no deixaven entrar la família. Només els diumenges, quan deien missa... Perquè hi havia una església (que és l'única cosa que ha quedat d'aquell edifici), on s'accedia des del carrer i per això hi havia ocasió de veure'ns. O bé treure el cap per la finestra. Però això no ho permetien. Una vegada, un xicot, que li faltava un braç, estava parlant des de la finestra, i va entrar un dels requetès i li va preguntar: *“¿Qué hace usted aquí?”* *“Oh, es que estoy hablando con mi mujer y mis hijos...”* *“Si vol parlar-hi —va fer aquell requetè— esperi el diumenge. I que el vinguin a veure els seus fills, només, perquè els fills no tenen culpa del que han fet els seus pares.”* O sigui que als pares els consideraven com a uns criminals... Que, per cert, mentre hi va haver els republicans, el pa que ens donaven era blanc, com el d'ara. I a partir del dia que van entrar els “nacionals”, ens el van donar negre. Pel que fa a l'altre menjar, va continuar si fa no fa igual. Ara, d'això que em preguntes, si es notava que s'anaven acostant els “nacionals” aquells dies... Doncs, mira, una mica pel que deien els infermers. I els metges... Alguns van marxar, és clar. Però d'altres deien: *“Què hem de fer? Ara som aquí, amb les tropes de la República, però si això canvia hem de continuar. Què hi podem fer nosaltres? No ens poden fer cap mal... Nosaltres només tenim cura dels ferits.”* Però aquella infermera, sí, la van matar. La van matar vuit o deu dies després d'haver entrat. Te'n recordes, ara que em ve a la memòria, que un dia et vaig dir que havien cremat una bandera catalana? Doncs la van cremar així que van ocupar l'hospital. Jo, des de darrere les reixes, m'ho mirava i vinga plorar... I els companys: *“Català, que et mataran, surt d'aquí!”* Però jo no em movia. Perquè, tot i que havia perdut la fe en la victòria, allò que

cremessin la bandera... Mira, si vols tu no sóc un gran catalanista, no sóc un home d'acció, però allò que cremessin la bandera, el símbol, em va impressionar. Després, al cap de tres o quatre dies... Mira, ho recordo com si fos ara. Sembla estrany que hi hagi coses que, malgrat el temps transcorregut, les recordis tan bé! Hi ha coses que van passar ahir, per exemple, i te n'oblides i, en canvi, coses de fa vint anys... El que passa és que vius moments molt importants, ets jove, et marquen, et marquen per tota la vida, eh? Perquè jo no he volgut saber mai més res de res. No he participat a cap mena d'eleccions. El que em van fer al partit socialista de negar-me la meva bandera, el meu idioma... Que no devia ser el partit socialista? No ho sé. Comunista o socialista... Era la 60 Divisió, no ho sé. Era una fusió de la Carles Marx i d'altres que eren del partit comunista. Bé, al cap d'uns dies... Jo ja m'anava aixecant. Però la cama no la tenia ben solucionada. Hi tenia metralla, encara. El metge m'ho va dir: "Per més metralla que et traguem, sempre en quedarà, aquí dintre. No podem burxar més..." I, és clar, sempre m'anava supurant i la ferida no es cloïa. I un dia ens van dir: "*Mañana, todos al desván* (el *desván* era el pis que hi havia dalt) *que el padre os repartirá tabaco y os hará un sermón.*" Hi havíem d'anar, naturalment, hi havíem d'anar per força. Jo no parava atenció en res del que deia, aquell capellà, però una de les coses que vaig pescar (me'n recordaré tota la vida) va ser: "*Porque nosotros* (cridava com si estigués a la trinxera aquell tí, com que era castrense...), *los que os hemos traído el pan de España, nosotros, los bien nacidos...*" Ja no em preguntis res més. Només recordo això. Ara, el tabac tampoc no el vam veure. Més endavant van dir: "Bé, senyors, aquest hospital ha de desaparèixer. El qui porti un aval de la Falange, se n'anirà a casa; qui no el porti, anirà a un camp de concentració. Aquest hospital ha de desaparèixer i vostès seran destinats a l'hospital de León, al de Sant Sebastià, al d'Àvila..." Llavors... El meu

pare havia acabat d'arribar. Havia anat cap a França, però no hi va entrar. Es va amagar abans. Ell no estava mobilitzat, però conduïa un camió militar. Però li van encomanar de portar un cotxe d'uns peixos grossos i el van enviar a la frontera. Pels volts de Girona va fugir i es va amagar en una masia. Va tornar quan allà dalt van arribar les forces italianes. S'hi va fer amic i va baixar en un vehicle d'ells. El pare es va basquejar. Va localitzar un fabricant amic que era de la Falange o que coneixia un de la Falange. I amb l'aval que va obtenir em vaig quedar a l'hospital. Fins que vaig estar una mica més bé i em van enviar cap a casa. Però, com que la cama encara em supurava, l'endemà hi torno. "Vinc a curar-me." "Ah, sí, sí..." Em curen, em canvien la bena... "Torni d'aquí a dos dies." Jo, al cap de dos dies, agafo el bastonet i hi torno. I mentre m'estaven curant entra un tinent, un tinent metge. I em pregunta: "*A ver, usted, ¿qué es, nacional o rojo?*" Jo: "*De Barcelona, rojo.*" "Doncs, ja se'n pot anar, que l'Estat no pot sufragar tantes despeses." I, mira, embenat de qualsevol manera i cap al carrer. Bé, la mare va haver d'aconseguir un paper de bona conducta per anar al Clínic. I al tramvia, si m'asseia: "*Usted, ¿qué es, herido de los rojos?*" Doncs, cap a la plataforma... I al Clínic, hi vaig passar deu o dotze dies, però no van arribar a operar-me. Per què, de la mateixa ferida que supurava, va sortir un resquill de metralla i se'm va cicatritzar. I aquí sóc. De la cama vaig quedar bé, sí. Veus, tinc tota la ferida... Van obrir tot això. I l'altra cama... Aquesta és la de l'Ebre. I el cap, també, també va rebre metralla. Però com que duia casc, no va entrar amb força. El casc va quedar foradat, però la metralla no va travessar l'os. Bé, un cop la cama solucionada, a treballar. Però la casa on treballava, com que era de dos amos, un d'aquí i un altre alemany...»